

SECVENȚE ISTORIOGRAFICE PRIVIND UNIREA RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR ARDELENI

HISTORIOGRAPHISCHE SEQUENZEN BETREFFEND DIE RELIGIÖSE UNION DER RUMÄNEN AUS SIEBENBÜRGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchung der Union eines Teils der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Kirche Roms aus historiographischer Perspektive gewährte den Autoren die Chance einen Entwurf über die Evolution der kritischen geneigten oder ungeneigten Aussichtspunkte über das Thema vorzuschlagen. Die historiographischen Sequenzen die sich in der Atmosphäre der erbitterten Debatten, von verschiedenen konfessionellen Richtungen befördert, gestalteten, erlaubten die Analyse einiger kulturellen und politischen Einstellungen. Diese wurden in spezialisierte Bücher und Studien verwirklicht, beginnend mit der Siebenbürger Schule, fortsetzend mit den romantischen historiographischen Formeln, ohne die Leistungen des Positivismus und des Eklektismus aus der Zwischenkriegszeit zu vergessen.

Die Autoren der Studie schlagen vor die Untersuchung der historischen Rede über dem Thema, die von politischen, sozialen und kulturellen Ereignisse beeinflusst sein kann, aus der Perspektive der Bemühungen für institutionelle Reform der Griechisch-Katholischen Kirche und bestehen auf die Erhaltung des Gleichgewichts in den zeitgenössischen Werken.

Die Problematik der religiösen Union muß eigentlich ohne Vorurteile ergründet werden und ohne die politische, ideologische Einmischung einiger, für die echte Geschichte der Rumänen fremde, Machtfaktoren.

Unirea unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei a fost, indiscutabil, o acțiune a Contrareformei și se profilează, din perspectivă istoriografică actuală, drept un moment de istorie europeană care dovedește interesele de durată ale catolicismului universal dar și ale politicii Habsburgilor. Rezultat al unor factori interni, al efortului elitei ecleziastice care urmărea să se emancipeze de sub apăsarea națiunilor privilegiate și a calvinismului, Unirea a creat cadrul favorabil pentru afirmarea politică și culturală, contribuind la un proces de europenizare în spațiul românesc. Prin Unirea cu Biserica Romei s-a manifestat, în cadrul central european și catolic, conștiința de sine a românilor, formându-se un anumit tip de solidaritate, care anticipa conștiința modernă de națiune, cu efecte politice și culturale în tot cuprinsul secolului al XVIII-lea, creându-se condiții pentru programul emancipării politice de mai târziu, inițiat de episcopul Inochentie Micu-Klein¹.

Se înțelege de la sine faptul că un asemenea important act istoric, prin intermediul căruia românii ardeleni au apărut subit în prim planul Agorei politice a Principatului, după o îndelungată perioadă de anonimat, a cauzat ample dezbateri în istoriografie. Având în vedere semnificația deosebită a Unirii religioase, numeroși autori, mai ales istorici, cu orizonturi spirituale și cu scopuri diferite, au încercat s-o definească, dacă nu ca un punct de plecare, măcar ca o etapă importantă a traseului românilor spre o lume civilizată. Din păcate, pentru istoriografia noastră, marea majoritate a analizelor a fost pusă, după cum bine se știe, sub semnul subiectivității și al partizanatului confesional².

Firește, prezenta investigație nu are intenția de a trece în revistă întreaga istoriografie cuprinzând lucrările și opiniile critice referitoare la momentul Unirii religioase, de o impresionantă complexitate și inegală din punctul de vedere al valorii științifice a contribuțiilor, deși o asemenea investigație ar fi necesară în conjunctura actuală a dilatării cercetărilor din domeniu. Demersul de acum își propune a realiza doar o schiță a evoluției punctelor de vedere critice, nefavorabile și favorabile privind Unirea religioasă, secvențe conturate în atmosfera înverșunatelor dezbateri

¹ Cf. opiniilor lui Pompiliu Teodor, în *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 285-290.

² Vezi considerațiile lui Remus Câmpean, *Între patimă și luciditate. Opinii istoriografice critice privind Unirea religioasă a românilor ardeleni, în 300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*. Actele Colocviului Internațional din 23-25 noiembrie 2000, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 307-323.

Sub raport istoriografic, este interesant punctul de vedere al lui Zenovie Păclișanu, *Cum ar trebui scrisă istoria unirii*, în *Cultura Creștină*, V, 9, 1915, p. 271-274.

promovate de linii confesionale diferite. Disputele, pigmentate de atașament sau toleranță, au generat patimi uriașe, reflectate printr-un bogat, inegal și variat discurs istoric, care au favorizat o oarecare confuzie în Agora istoricilor și au obstaculat, într-o suficient de mare măsură, receptarea obiectivă a procesului.

În esență, s-ar putea contura două orientări teoretice opuse în istoriografia problemei, influențate, firește, de apartenența autorilor la una ori la alta dintre confesiunile românești. După cum vom putea remarca, disimularea nu este neapărat fermă, deoarece au existat destui istorici care au oscilat în efortul lor și, chiar dacă nu au reușit în totalitate, au creat măcar cititorilor senzația că s-au străduit să-și autoimpună o anume detașare față de factorii subiectivi, pornind de la o anumită istorie realitate. Cei mai mulți însă au lăsat impresia că ar fi viețuit în epocă și, ca atare, s-au simțit obligați să ia atitudine și să intercaleze în narațiune păreri personale derutante. Această modalitate de abordare a fost utilizată mai frecvent, așa cum reiese și din rândurile de mai jos, de cei ce nu au agreat hotărârile clerului românesc superior de la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, lăsând impresia unor istorici martori la evenimente.

Analiza unor secvențe istoriografice asupra Unirii religioase a românilor ardeleni nu poate ocoli, chiar la o astfel de investigație, opiniile câtorva istorici reprezentativi ai Școlii Ardelene, cu atât mai mult cu cât această efervescență culturală și politică din veacul Luminilor rămâne, practic, un rezultat concret al fenomenului cercetat, adică al Unirii religioase. Fără să intrăm în detalii, precizăm că istoricii în cauză au privit – și au scris – despre Unire dintr-o perspectivă culturală și spirituală favorabilă, ei înșiși fiind beneficiarii deschiderii spre valorile Europei, de după momentul încheierii unirii. Așa este cazul, bunăoară, lui Samuil Micu, care în lucrarea dedicată episcopiei românilor din Ardeal³ discută, pe parcursul părții IX – *Unirea românilor din Ardeal* – atitudinea autorităților guberniale și aulice, fără să ocolească reacțiile favorabile ale românilor, mai ales la nivelul elitelor centrale și locale față de Unire. Pe aceleași coordonate admirative, din care nu lipsesc exagerări explicabile, se menține și discursul lui Petru Maior, în capitolul IV – *Despre începutul și întâmplările Unirii românilor cu Biserica Romei în Ardeal* – din volumul dedicat instituției naționale, cum a fost privită Biserica⁴. Aici întâlnim nu numai o scurtă privire asupra relațiilor românilor cu principii calvini, ci și prezentarea Unirii din unghiul consecințelor pentru români, respectiv „statul Unirei” în epoca mai multor episcopi, începând cu Ioan Patachi și Inochentie Micu-Klein și sfârșind cu Grigore Maior și Ioan Bob. Firește, nu putem încheia această secvență istoriografică fără să-l menționăm pe Gheorghe Șincai, în a cărui operă capitală este oferită o istorie general românească⁵. Nici aici nu lipsesc date concrete asupra Unirii religioase, privită ca o binefacere pentru români, informațiile fiind prezentate cronologic, cu precizarea izvoarelor arhivistice la care a apelat istoricul și cu indicarea autorilor folosiți (Andreas Illia, Nicolaus Bethlen, Johann Christian Engel, Ludwig Albrecht Gebhardi, Stephanus Katona, Petrus Bod, Michael Cserei, Samuil Micu ș.a.).

Stabilirea câtorva repere asupra părerilor reprezentanților Școlii Ardelene asupra Unirii religioase, la care s-ar putea adăuga și alte puncte de vedere din veacul Luminilor, dacă ne gândim la informații din texte semnate de Andreas Freyberger, Rudolph Bzenszky, Andreas Illia, Franciscus Fasching, Petrus Bod, Martin Felmer, Johann Filtisch ș.a., ar putea face legătura, chiar dacă în cadrul unei alte investigații, cu secvențe istoriografice din veacul al XIX-lea. Pe parcursul acestei perioade asistăm la o diversificare a preocupărilor istoriografice asupra Unirii religioase, din care n-au lipsit frecvente accente confesionale.

Controversele din câmpul istoriografiei confesionale s-au reînțesit spre sfârșitul secolului al XIX-lea, epocă în care tabăra celor reticenți pare a nu se rupe de intensitatea trăirilor lui Radu Tempea. Cunoscutul erudit iluminist exprima într-un anumit discurs, cu mult timp înainte, în volumul dedicat bisericii din Șcheii Brașovului, durerea sufletească a delegației brașovene prezente la ceremonia de instalare a lui Atanasie Anghel în scaunul episcopal, punând accentul pe rezistența

³ Samuil Micu, *Istoria românilor*. Ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, II, București, Viitorul românesc, 1995, p. 248-285, 390-408. Cf., pentru climatul epocii sub raport istoriografic: Greta Monica Miron, *Unirea religioasă în istoriografia românească. Școala ardeleană*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 1-2, 1993, p. 187-196.

⁴ Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*. Vol. I. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, Viitorul românesc, 1995, p. 117-134.

⁵ Gheorghe Șincai din Șinca, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, III, București, 1886, p. 281-306 sqv.

ortodoxă din Țara Bârsei și din Făgăraș și îi caracteriza pe episcop și pe protopopii săi prin cuvinte de dojană⁶.

Prin istoria bisericească a lui Andrei Șaguna – ne gândim la *Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich*, Hermannstadt, 1862 –, dar și prin alte lucrări mai puțin semnificative grație conținutului lor, această orientare conturată de Radu Tempea se prelungește, în această formulă istoriografică situându-se și lucrarea lui Nicolae Popea consacrată desființării și reorganizării Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal. După o expunere relativ amănunțită a evenimentelor din perioada Unirii religioase, bazată, în mare parte, pe izvoare calvine, autorul a insistat pe larg asupra opoziției ortodoxe, înfierându-l și el pe Atanasie Anghel. Într-un discurs înțesat de citate din scrierile lui Nicolaus Bethlen, Michael Cserei, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu și alții, susținut prin documente excerptate din *Cronica* lui Gheorghe Șincai, din *Magazin istoric pentru Dacia* ori din *Acte și fragmente din Istoria Românilor*, autorul s-a străduit să demonstreze că transferul confesional a exprimat opțiunea clerului superior și că a fost realizat din unicul considerent al interesului material⁷. Dacă am lăsa la o parte caracterul simplist al demonstrației, forțat conduse înspre concluziile dorite de N. Popea, nu putem nega interesul tot mai vădit al istoriografiei ortodoxe pentru izvoare arhivistice, atitudine dominantă de altfel la mai toate cercetările istorice din epocă.

Cu toate că mănuierea documentului în construcția teoretică a secvențelor istoriografice devine, treptat, mai abilă, la sfârșitul secolului al XIX-lea ortodoxii nu reușesc, încă, să spargă tiparele teoretice ale criticismului naiv, devenite, de acum, clasice. Fără a beneficia de un deosebit talent speculativ, Ilarion Pușcariu reia, în 1900, în cartea sa dedicată Mitropoliei românilor din Ungaria și Transilvania, ideea că Unirea religioasă a fost cauzată de considerentul exclusiv al favorurilor materiale pentru cler⁸. Nu se poate desprinde de un astfel de discurs istoric nici George Popoviciu, în volumul despre Unirea religioasă a românilor ardeleni în vremea lui Leopold I. Ca și Ilarion Pușcariu, el susține că, pentru onoruri și privilegii, Atanasie Anghel a sacrificat autonomia Bisericii românești din Transilvania și a acceptat decăderea Mitropoliei la rang de Episcopie. Din această perspectivă, rezistența ortodoxă, asupra căreia se insistă foarte mult, pare îndreptățită aproape pe deplin⁹.

Mai ponderat în discursul istoric și în a formula caracterizări negative la adresa episcopului unit s-a dovedit a fi Teodor V. Păcățian, un om politic și autor ortodox care, în lucrarea închinată luptelor politice naționale ale românilor, se rezumă la aprecieri factice lucide, reci și fără comentarii inutile privind evoluția evenimentelor din jurul anului 1700. În esență, își exprimă regretul că Atanasie Anghel a dat prea repede uitării ori nu a avut puterea de a respecta făgăduințele făcute în Țara Românească, unde a călătorit înaintea ceremoniei instalării în scaunul episcopal¹⁰.

Vehemența sporește în istoriografia ortodoxă a problemei prin lucrarea protopopului Nicolae Borzea, care expune mai multe păreri, pornind de la aniversarea a 200 de ani de la moartea lui Constantin Brâncoveanu. Pentru acest cârturar, Unirea religioasă a însemnat dezertare, înstrăinare și, nu în ultimul rând, dezbinare națională¹¹.

Epoca interpretărilor superficiale și a afirmațiilor lozincarde a fost depășită numai după anul 1918, când se înregistrează universalizarea istoriei și istoriografiei românești, iar criticii Unirii religioase se grupează în jurul unor specialiști de o incontestabilă valoare, precum Ștefan Meteș, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu și George Bogdan-Duică. Argumentațiile lor au indus mai mult profesionalism în cercetările de istorie confesională, chiar dacă nuanțele pătimase persistă pe alocuri în virtutea unei indiscutabile tradiții culturale. De fapt, sub impulsul pozitivismului, însoțit de un necesar spirit critic, asistăm la cristalizarea noii generații de istorici ardeleni.

⁶ Radu Tempea, *Istoria Sfintei Besereci a Șcheilor Brașovului*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiau și Livia Bot, București, 1969, p. 74-84.

⁷ Nicolae Popea, *Vechia Metropolie Ortodoxă a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sabiniu, 1870, p. 104-137.

⁸ Ilarion Pușcariu, *Metropolia Românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Scurt istoric despre reînființarea Mitropoliei dimpreună cu o colecțiune de acte*, Sibiu, 1900, p. 17-18.

⁹ George Popoviciu, *Unirea Românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 64-184.

¹⁰ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale Românilor de sub Coroana Ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 36-38.

¹¹ Nicolae Borzea, *Câteva constatări dureroase și încă ceva cu prilegiul aniversării a 200 de ani de la moartea lui Constantin Brâncoveanu*, Făgăraș, 1914, p. 2-25.

Paradoxal, din punct de vedere al istoriografiei Unirii religioase, cea mai valoroasă contribuție a lui Ștefan Meteș nu este cunoscuta sinteză consacrată Bisericii și vieții religioase la românii ardeleni, în care nu face altceva decât să îngroașe contururile unor tipare mai vechi. Istoricul reia, practic, ideile de mult vehiculate ale interesului material și ale dezbinării românilor, dar le așează mult mai bine, într-un context istoric lărgit, care are în vedere abila politică vieneză, în confruntare cu nucleul de putere calvin și cu inițiativele disperate ale domnitorului Constantin Brâncoveanu¹². Nereușind să depășească o anumită platitudine a analizei în această lucrare, Ștefan Meteș se va dovedi mult mai perspicace, punându-și în lumină calitățile de harnic cercetător, prin publicarea actelor anchetei ordonate de Dieta transilvăneană spre a sonda opinia satelor românești în legătură cu acceptarea greco-catolicismului, într-o ultimă încercare de a bloca proiectul confesional habsburgic. Chiar dacă anumite concluzii ale sale, stabilite în urma cercetării documentelor publicate, între anii 1939-1963, în *Revista Arhivelor, Renașterea și Mitropolia Ardealului*, nu sunt în concordanță cu declarațiile celor investigați de Stări, punerea în lumină a noi și valoroase izvoare documentare despre epoca Unirii religioase reprezintă un meritoriu și util efort¹³. În acest context, se cuvine a fi menționată și lucrarea consacrată mănăstirilor românești, care reprezintă un pas înainte în abordarea originală a istoriei confesionale, cu toate că referirile la greco-catolici au aici un caracter sporadic¹⁴.

În același an, în care apare sinteza lui Ștefan Meteș își editează și Ioan Lupaș cunoscuta lucrare, concepută sub forma unei sinteze, dedicată istoriei bisericești. În capitolele despre Unirea religioasă reputatul istoric pune accentul pe profunzimea crizei catolice din timpul Principatului calvin și pe forța proiectelor Curții vieneze de a schimba raporturile confesionale tradiționale în favoarea religiei imperiale. Din păcate, pentru structura armonioasă a întinsului studiu, aspectul evenimential al Unirii religioase, unul important la acea dată, pentru că etapele întemeierii Bisericii greco-catolice încă nu fuseseră pe deplin lămurite, iar istoricul ar fi avut capacitatea de a acoperi parțial această lipsă, a fost comprimat, spre a face loc prezentării mult prea detaliate a reacțiunii ortodoxe la evenimentele în cauză. Această extensie a unei părți a cercetării în dauna celeilalte se constituie într-o metodologie singulară, care insinuează mai degrabă aspectele negative ale fenomenului, cele mereu repetate de istoriografie, și anume dezbinarea națională și decăderea Mitropoliei românești din Transilvania la rangul de Episcopie¹⁵. Spre a completa sinteza sa, Ioan Lupaș revine, după trei ani, cu o altă cercetare, pe bază de documente, în care prezintă dezbinarea românilor în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Aici este acreditată ideea – nu numai prin titlu, ci și prin conținut – că protestele ortodoxe din epocă, împinse până la sacrificiu, trebuie interpretate pozitiv, căci ele ar fi pe deplin motivate din punct de vedere istoric¹⁶. De altfel, această schemă teoretică revine mereu în cercetările sale, chiar în cele cu valențe didactice dedicate istoriei Bisericii române, reeditate în diverse forme în perioada interbelică¹⁷. Pe de altă parte, asemenea lui Ștefan Meteș, Ioan Lupaș are încontestabilul merit de a fi pus în lumină documente noi din arhive și biblioteci, de o deosebită semnificație pentru istoriografia ulterioară a problematicii. În sintezele sale, și mai ales în volumul cu documente despre anii 1599-1699, se regăsesc materiale semnate de Atanasie Anghel, Constantin Brâncoveanu, generalul Jean Louis Rabutin, guvernatorul Gheorghe Bánffy, diferiți comisari guberniali și alte personalități angrenate în desfășurarea evenimentelor. Unele dintre actele publicate de Ioan Lupaș ne pot împinge chiar spre concluzii diferite decât cele pe care el, probabil, și le-a dorit, dacă ținem seama de conținutul lor¹⁸.

¹² Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*. Vol. I. Până la 1700, Arad, 1918, p. 217-320.

¹³ Elocvente sunt următoarele studii: *Câteva contribuții la istoria Unirii românilor cu Roma*, în *Revista Arhivelor*, III, 8, 1939, p. 359-365; *Atitudinea preoților români din Ținutul Hașegului față de Unirea cu Roma (1699-1700)*, în *Renașterea*, XXV, 20-21, 1947, p. 2-3; 22-23, p. 2; *Românii din județul Cojocna (Cluj) față de Unirea cu Roma (1699)*, în *Renașterea*, XXVI, 35-36, 1948, p. 2-3; *Românii din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Trei Scaune – Secuime și Unirea cu Roma (Declarațiile lor din 1699)*, în *Mitropolia Ardealului*, VIII, 1-3, 1963, p. 112-129.

¹⁴ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, passim.

¹⁵ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Nagyszeben - Sibiu, 1918, p. 108 sqv. Cf. și ediția a II-a. Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Dacia, 1995, p. 106-116; Monica Miron, *Ioan Lupaș, Istoricul unirii religioase*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 36, 1991, p. 101-109.

¹⁶ Ioan Lupaș, *Desbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XL, 9 (495), 1922, p. 642-651.

¹⁷ Un exemplu convingător îl constituie, în acest sens, manualul intitulat *Istoria Bisericii Române*, Ediția a VII-a, Craiova, 1941, passim.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*. Vol. I. 1599-1699, Cluj, 1940, p. 454-483.

Anii de după Reîntregire au constituit, după cum se poate observa, o perioadă a marilor sinteze istorice elaborate de reprezentanții curentului critic față de Unirea religioasă. În această tendință se înscrie un alt specialist, apreciat în genere, Silviu Dragomir. Lucrarea consacrată dezrobirii religioase din secolul al XVIII-lea, structurată în două volume, este foarte asemănătoare în părțile sale dedicate Unirii religioase cu schița istoriografică propusă de preotul și istoricul Ioan Lupaș. Deși demonstrația este mai amplă și mai amănunțită, istoricul urmează aceeași metodă a dilatării analizei rezistenței ortodoxe. Prioritare sunt pentru Silviu Dragomir strădaniile de a evidenția faptul că întregul Principat se opunea proiectelor confesionale ale Habsburgilor, de aceea, alături de atitudinea ortodocșilor, își găsesc un spațiu peste măsură de mare lucrările Dietei și ale Guberniului. În optica sa, Unirea religioasă a fost doar rezultatul opțiunii clerului român superior, actele fundamentale ar putea fi false, iar transferul confesional ar trebui supus judecății istoriei, pentru că, scrie el, „lupta pentru drepturi nu se face prin tranzacții de felul acesta”¹⁹. Chiar dacă am putea trece cu vederea aspectele voit moralizatoare ale cercetării, citatul spune totul despre „imparțialitatea” istoricului. De altfel, în continuarea sintezei sale, istoricul revine cu un alt studiu, consacrat unor documente apocrife asupra debuturilor Unirii religioase (1697-1701). El repetă, dar într-o altă formă, atacul lui Nicolae Densușianu asupra actelor fundamentale ale Bisericii greco-catolice, considerate falsuri iezuite, dar, pentru a conferi greutate concluziei potrivit căreia, din punct de vedere juridic și istoric, Unirea religioasă nu are temei, folosește o strategie ciudată și adaugă argumentației câteva extrase din aceleași anchete dietale ale epocii, din care publicase și Ștefan Meteș, subliniind că poporul nu a agreat decizia clerului superior²⁰. În acest punct, cercetările lui Silviu Dragomir deveniseră mult prea ideologizate, influențate fiind de regimul politic comunist. Unele din ideile vehiculate în lucrarea sa, cum ar fi aceea conform căreia prin Unire preoții au trecut în rândul exploataților, desprinzându-se astfel de masele populare, ar fi de-a dreptul hazlii, dacă nu am avea în vedere dramatismul constrângerilor spirituale impuse prin proletcultism asupra intelectualității²¹.

După triada Ștefan Meteș, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, tezele criticilor Unirii religioase devin monotone și neconvingătoare sub raport istoriografic. Face excepție de la caracterizările defavorabile unitare legate de acțiunea religioasă din jurul anului 1700, în istoriografia ortodoxă, doar Nicolae Iorga. Și în viziunea sa, Unirea apare ca dependentă de problema intereselor materiale și se poate defini ca un gest de umilință. Dar marele istoric nu uită, să adauge că noul drum ales a constituit singura posibilitate de „mântuire a neamului românesc din Ardeal”²². În cunoscutele sale cărți consacrate universului rural și preoților ardeleni²³, istoriei românilor din Ardeal și Ungaria²⁴, ori în sinteza asupra istoriei Bisericii – unde cercetează și viața religioasă a locuitorilor –, analiza asupra hotărârii lui Atanasie Anghel pornește de la situația dezastruoasă a clerului și credincioșilor români din timpul Principatului calvin. Paginile istoricului Nicolae Iorga constituie, poate, cea mai impresionantă descriere a situației mizere care a determinat acceptarea proiectelor propuse de autoritățile politice imperiale. Pentru istoric, într-o atare conjunctură socială disperată, opțiunea clerului român superior a părut inevitabilă. De altfel, Nicolae Iorga și-a adus contribuția la cunoașterea istoriei Bisericii Unite cu Roma și prin editarea câtorva documente importante din corespondența lui Atanasie Anghel²⁵. În rest, edițiile istoriografiei critice la adresa Unirii religioase continuă să se croiască după aceleași șabloane culturale.

În lucrările lui Onisifor Ghibu, din care se disting acelea în care abordează dintr-o perspectivă unilaterală catolicismul unguresc și politica religioasă a românilor²⁶ și Unirea religioasă²⁷, se susține că soluția politică a greco-catolicismului a fost una pur imperială și că Viena a apelat la această formulă

¹⁹ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 32.

²⁰ Idem, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile Unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, București, 1963, p. 4-78.

²¹ *Ibidem*, p. 5. Cf. Monica Miron, *Silviu Dragomir, istoric al Unirii religioase*, în *Revista Istorică*, III, 1992, p. 589-604.

²² Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, vol. II, ediția a II-a, București, 1929, p. 34.

²³ Idem, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.

²⁴ Idem, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915.

²⁵ Idem, *Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XXIII, 1932-1933, p. 132.

²⁶ Onisifor Ghibu, *Catolicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului român*, Cluj, 1924, p. 46.

²⁷ Idem, *Ultima etapă a Unirii românilor. Unirea religioasă*, în *Beiușul*, III, 29, 3, 1923, p. 1.

administrativă refuzând concursul Romei și acționând peste voința celor mulți care, deși și-au simțit sufletele călcate în picioare, și-au conservat unitatea spirituală. Este doar una dintre numeroasele afirmații vagi și chiar contradictorii pe care le putem întâlni în cercetările sale.

Pentru a spori și mai mult confuzia în discursul istoric al epocii, George Bogdan-Duică supradimensionează, în articolele sale *Bisericești istorice. Întâiul greco-catolic: George Pop din Daia*²⁸ și *Părerii despre uniație*²⁹, rezistența sârbă în Banat, pe care o consideră adevărata salvatoare a ortodoxiei ardeleni, și rupe din context, asemenea multor antecesorii, opinii critice ale unor personalități greco-catolice față de propria Biserică. Autorul motivează că de această tactică se folosesc și istoricii blăjeni care citează mereu ce s-a spus favorabil despre Unirea religioasă. Cu alte cuvinte, autorul aplică principiul „dinte pentru dinte”, unul care a împiedicat multă vreme abordarea sistematică și obiectivă a istoriografiei problemei.

Alături de aceste nume, consacrate, totuși, în câmpul istoriografiei, care abordează problematica din același unghi al interpretării, se raliază în perioada interbelică și voci mai puțin cunoscute. Cartea lui Alexandru Pop dedicată dezbinării în Biserica românilor ardeleni folosește în detaliu aceleași clișee: presiunea catolică prin cardinalul Leopold Kollonich și iezuitul Paul Ladislau Bárányi, cedarea lui Teofil din 1697 (tratată de pe pozițiile istoriografiei calvine), naivitatea lui Atanasie Anghel (o pradă mult prea ușoară pentru puternica autoritate centrală), eforturile domnitorului muntean Constantin Brâncoveanu și ale calvinilor de a schimba situația, promisiunile catolice înșelătoare, eroica rezistență ortodoxă etc. Acestea sunt doar câteva elemente centrale ale abordării, care ne conduc înspre binecunoscutele și obsesivele concluzii potrivit cărora nici poporul, nici clerul inferior nu au dorit Unirea și că aceasta a fost un act exclusiv politic, împlinit prin îndemnuri materialiste³⁰.

Tabloului istoriografic schițat de Al. Pop îi îngroașă tonurile un anume I. Mateiu. Autorul unei cărți despre așa-zisele vacanțe ale Mitropoliei în veacul al XVIII-lea motivează tulburările ortodoxe prin ideea că ele s-ar datora, chipurile, intenției de a apăra, în tradițiile Răsăritului, scaunul mitropolitan decăzut la rang de scaun episcopal³¹. Și pentru că nici o aspră critică la adresa Unirii religioase nu a fost suficientă, preotul și consilierul eparhial de Arad, Gheorghe Ciuhandu, în studiul în care cercetează, sub raport dogmatic-moral, transformările Bisericii Greco-Catolice, reafirmă că greco-catolicii reprezintă o creație a împăratului Leopold I și a iezuiților, forțe care au știut să profite de personalitatea slabă a lui Atanasie Anghel³². Pe de altă parte, Nicolae Pantea folosește, în volumul consacrat legii strămoșești - oare pentru a căta oară? - tactica citatelor critice extrase din context³³, recurând la concluzii care frizează adevărul istoric.

Nu de puține ori, din păcate, disputele din planul confesional au dobândit valențe politice, dând naștere, peste noapte, unor „specialiști” superficiali, dornici de a-și exprima cât mai zgomotos părerile și competența. Din grupul vehiculatorilor de acuze la adresa Unirii religioase s-a remarcat, prin vehemența sa, preotul D. Turcu, un senator care a publicat în anul 1928, cu ocazia dezbaterii „Legii pentru regimul cultelor”, broșura în care discută raportul dintre românism, ortodoxism, catolicism și sectarism. El a lansat, în broșura sa, teza aberantă de pe o anumită poziție bisericească și politică după care aderarea românilor ardeleni la catolicism a reprezentat, nici mai mult nici mai puțin, decât rezultatul politicii ungurești contra românismului, o politică de dezbinare împlinită prin „mijloace iezuite”. Scurta sa prezentare pune în lumină – cum altfel? – privilegiile materiale și politice urmărite de episcopii uniți, prigoana declanșată de ei, în colaborare cu autoritățile, contra ortodocșilor, rezistența eroică a celor persecutați și multe alte clișee istoriografice de acest gen, mult prea frecvent instrumentate³⁴. Prin construcția sa ideatică, fără serioase legături cu realitatea românească istorică și inutil de combătut, expunerea senatorului D. Turcu lasă să se întrevadă imixtiunea politicului într-un

²⁸ George Bogdan-Duică, *Bisericești istorice. Întâiul greco-catolic: George Pop din Daia*, în *Națiunea*, II, 279, 1928, p. 1-2.

²⁹ Idem, *Părerii despre uniație*, în *Telegraful Român*, LXXI, 71, 1933, p. 1-2.

³⁰ Alexandru Pop, *Desbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria 1697-1701*, București, 1921, p. 18-77.

³¹ I. Mateiu, *Vacanțele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1922, p. 8-9.

³² Gheorghe Ciuhandu, *Din trecutul catolicismului în Ardealul românesc. Metamorfoza Bisericii Greco-Catolice ardeleni sub raportul dogmatic-moral*, în *Biserica Ortodoxă Română*, II, XLII, 2 (515), 1924, p. 75; 5 (518), 1924, p. 259; L, 3 (612), 1932, p. 239.

³³ N. V. Pantea, *Legea strămoșească văzută și descrisă de istoricii români cei mai de seamă și de profesorii de la facultățile de teologie ortodoxă*, București, 1934, p. 80-102.

³⁴ D. Turcu, *Românismul în legătură cu ortodoxismul, catolicismul și sectarismul*, București, 1928, p. 12-23.

domeniu și așa delicat, în care patima împiedica mult prea des și consistent obiectivitatea cercetărilor. De altfel, implicarea factorului politic în planul religios a avut consecințe dramatice, care s-au resimțit cu intensitate maximă în deceniul 5 al secolului XX.

Desigur că instaurarea comunismului și, la scurtă vreme după aceea, desființarea Bisericii Greco-Catolice au fost evenimente care au sporit elanul ideologic al criticilor Unirii religioase. S-ar cuveni, în cadrul unui indiscutabil raport dintre „religie și naționalism”³⁵, a se recunoaște acum dureroasa realitate că, într-un fel sau altul, direct sau indirect, mai mult sau mai puțin discret, toți istoricii care au lansat sentințe și au schițat opinii moralizatoare privind acțiunile lui Atanasie Anghel și ale celor din jurul său au contribuit, măcar în planul argumentației spirituale, la decizia injustă a statului totalitar de a-i trece pe românii uniți în ilegalitate.

În chiar anul în care greco-catolicii au fost scoși în afara legii, Ștefan Lupșa definea, într-un studiu de largă extensiune dedicat Bisericii și Unirii religioase, opțiunea lui Atanasie Anghel pentru catolicism ca pe o cumpărare de suflete preoțești, o silnicie economică impusă prin falsuri iezuite, cu toată rezistența românilor și calvinilor. Primul episcop unit al Transilvaniei beneficiază de un portret greu de descris într-o lucrare cu un caracter științific, iar asupra imaginarelor trăsături de caracter ale sale se revine mereu, într-o expunere în care anecdoticul și evenimentialul domină abordarea sistematică a istoriei realitate. Autorul face, iarăși, apel la documentele anchetelor dietale din lumea satului românesc, transformate, astfel, într-un adevărat leitmotiv al demonstrației potrivit căreia poporul s-a opus intențiilor clerului românesc superior³⁶. Nu ne hazardăm în a aprecia că cercetarea lui Ștefan Lupșa a fost una comandată de autoritățile comuniste ale vremii, dar, cu siguranță, ea a justificat în plan istoric, dacă mai era nevoie, hotărârile religioase abuzive ale regimului comunist, iar această tendință de abordare a istoriei realitate s-a impus cu fermitate în deceniile care au urmat. Poate din aceleași considerente conjuncturale și istoricul Mihail P. Dan, în studiul în care cercetează rolul iezuitului Carol Neurautter în istoria Unirii, este copleșit de ideea că strategia iezuită s-a impus cu ușurință asupra personalității firave a lui Atanasie Anghel care, în acest mod, s-a lăsat târât pe un drum al pierzaniei. În ceea ce privește caracterizarea episcopului unit, asemenea lui Ștefan Lupșa, Mihail P. Dan se îndepărtează de cerințele reale ale unei investigații istorice³⁷. Cu certitudine că, alegând aceste căi tradiționale de abordare a subiectului, autorul a ajuns la aceeași concluzie comună a istoriografiei ortodoxe, anume cea a motivațiilor materiale și utilitariste ale Unirii religioase, oferindu-ne o deformată istorie cunoaștere. De altfel, este un șablon ideologic regăsit în chip firesc, având în vedere epoca, și în manualul consacrat Bisericii³⁸, editat în deceniul 6 al secolului XX.

Un alt reprezentant important al curentului istoriografic actual critic față de Unirea religioasă este Mircea Păcurariu. În pofida faptului că într-una din lucrările sale de bază, dedicată istoriei Bisericii ortodoxe, des răsfoită de cercetători, autorul se străduiește să mențină un ton neutru, chiar pozitivist, prea dese referiri la ambițiile lui Atanasie Anghel, reliefaarea unor trăsături de caracter ale sale, care sunt departe de realitatea istorică, îndoiala asupra originalității actelor fundamentale ale Unirii religioase și alte aspecte metodologice, care pot fi întâlnite în lucrările unor reprezentanți anteriori ai istoriografiei ortodoxe, ne conduc înspre aprecierea potrivit căreia Mircea Păcurariu este adeptul abordărilor tradiționaliste, un oarecare progres resimțindu-se doar la nivelul selecției și ordonării surselor și bibliografiei citate, ale cărei rezultate nu sunt folosite decât parțial³⁹.

Nu trebuie să se înțeleagă, din prezenta trecere în revistă a autorilor care s-au situat pe poziții cel puțin sceptice, dacă nu anistorice, în raport cu avantajele istorice ale Unirii religioase, că istoriografia partizană transferului confesional de la debutul secolului al XVIII-lea ar fi mai puțin subiectivă. În istoriografia greco-catolică patimile exprimate au fost la fel de mari. Revărsarea abundentă a sentimentului este sesizabilă cu ușurință și în paginile redactate de Alexandru Grama ori Augustin Bunea, dar și în numeroasele contribuții ale unor autori greco-catolici publicate în perioada interbelică, mai cu seamă în reputata revistă *Cultura Creștină*. Încărcătura de patetism a acestor analize

³⁵ Cf. mai nou, Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*. Traducere de Mariana Petrișor, București, Compania, 2001.

³⁶ Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și „Unirea” în anii 1697-1701*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XLV, 1948, p. 472-571.

³⁷ Mihail Dan, *În jurul Unirii cu Roma. Cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurautter*, în *Mitropolia Banatului*, VIII, 7-8-9, 1958, p. 298-327.

³⁸ *Istoria Bisericii Române*, București, 1957.

³⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 298-317.

se justifică, într-o oarecare măsură, prin faptul că, în majoritate, ele constituie pur și simplu replici la diverse studii apărute în periodice ortodoxe, precum *Biserica Ortodoxă Română*, *Revista Teologică* ș.a. Cu alte cuvinte, erau texte care răspundeau unei anumite comenzi culturale și politice. Dar despre orientările istoriografice promovate de Biserica Română Unită cu Roma vom reveni, puțin mai târziu.

Noianul de apariții istoriografice cu tentă ideologizantă nu poate ascunde o realitate oarecum surprinzătoare, și anume aceea că, printre specialiștii români de credință catolică, au existat câțiva care au îndrăznit să lumineze, animați de diverse motive, și consecințele mai puțin avantajoase ale Unirii religioase. Din grupul acesta de cercetători, destul de redus sub raport numeric, s-a detașat, prin agresivitatea stilului și prin incisivitatea ieșită din comun, Nicolae Densușianu. Deși provenea dintr-o familie greco-catolică și a fost absolvent al Blajului, el a criticat fără reținere transferul confesional al românilor ardeleni din perioada 1697-1701. În volumul său, unde discută independența bisericească a Mitropoliei, expunerea sinoadelor Unirii religioase este urmată de un atac direct asupra actelor fundamentale privind întemeierea Bisericii Greco-Catolice. A susținut de-a dreptul faptul că sinodul din octombrie 1698 nu a redactat nici un document al Unirii în limba latină, că traducerea declarației românești a clerului a fost falsificată, că nu s-au primit cele patru puncte dogmatice binecunoscute și, ca atare, hotărârile luate atunci nu au avut nici o valoare istorică, nici chiar valoare juridică. Mai mult decât atât, în optica autorului, chiar și diploma leopoldină a Unirii din martie 1701 a reprezentat un fals iezuit⁴⁰. Textul lui Nicolae Densușianu evidențiază din plin calitățile sale de avocat și este cu atât mai captivant pentru cititor, cu cât se dorește a fi o demonstrație istorică și juridică logică. Paginile sale, pe care Augustin Bunea s-a străduit intens să le combată, angajându-se într-o celebră polemică, nu mai rezistă unei riguroase analize contemporane, iar subiectivitatea lor este sporită prin extragerea tendențioasă a unor pasaje din textele lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian și Eudoxiu Hurmuzaki, rupte din contextul istoric și colectate spre a pune în lumină dezavantajele istorice ale deciziilor lui Atanasie Anghel și ale protopopilor săi⁴¹. Poziția lui Nicolae Densușianu ar putea stârni firești nedumeriri, dar nu e exclus ca în atitudinea anticatolică adoptată să fi fost influențat de mediul ortodox de la Sibiu (oraș în care și-a desăvârșit studiile de drept), de epoca petrecută la Brașov (unde a activat ca avocat), de atmosfera de la București (unde s-a aflat o bună parte a vieții, în postura de bibliotecar al Marelui Stat Major al Armatei și de arhivar al Academiei Române) și, nu în ultimul rând, de relațiile sale din forul academic și din sfera politicului⁴². Trecând peste vehemența caracteristică discursului și tonului său furtunos, rămân de admirat, totuși, eficiența deosebită a muncii de arhivă și documentele descoperite, unele de copleșitoare importanță pentru istoria Bisericii Unite cu Roma.

Un cercetător de mare profunzime și reprezentant de frunte al istoriografiei greco-catolice a fost Zenovie Păclișanu, preot, istoric și înalt funcționar în Ministerul Cultelor și Instrucției Publice, cu un rol deosebit în redactarea Legii cultelor și în încheierea Concordatului (1927-1929). Cu toate că investigația de față nu urmărește a se referi în chip expres la autorii adepți ai Unirii religioase, se cuvin, în acest context, a-i fi dedicate câteva gânduri, pentru că fostul membru corespondent al Academiei Române a avut puterea culturală de a nu relua clișee și de a-și însuși o atitudine critică față de respectivul fenomen, atunci când realitatea istorică o impunea⁴³. În anii de după 1918, când, după cum s-a putut sesiza și din studiul de față, sintezele de istorie a Bisericii tratau, cu câteva excepții, cu evidentă agresivitate momentul Unirii religioase și se manifesta, nu numai în mediile politice, o oarecare reținere față de catolicism, în general, Zenovie Păclișanu nu s-a implicat cu înrâncenare în polemică, ilustrând în mod plenar, printr-un scris angajat idealului național, orizontul istoriografic al generației de istorici ardeleni formată după „Unirea cea Mare”. În locul dezbaterilor confesionale seci în conținut și fără finalități culturale, a preferat promovarea componentei naționale a istoriei realitate. În lucrări precum studiul închinat raportului dintre Biserică și românism⁴⁴, aspectelor cronologice cu privire la episcopii de la Bălgrad înainte de Unire, fără să omitem contribuția închinată mănăstirilor⁴⁵

⁴⁰ Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei Române de Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 18-40.

⁴¹ *Ibidem*, p. 39 sqv.

⁴² Despre viața, activitatea și opera sa, la Dr. C. J. Istrati, *Nicolae Densușianu. Viața și opera sa*, București, 1912; Alexandru Lapedatu, *Activitatea istorică a lui Nicolae Densușianu*, București, 1912.

⁴³ Iacob Mârza, *Discurs istoric contemporan: Zenovie Păclișanu (1886-1957)*, ms., 38 p.

⁴⁴ Zenovie Păclișanu, *Biserica și românismul*, Cluj, 1910.

⁴⁵ Idem, *Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire*, Blaj, 1922; *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919.

și multe altele, care fac parte din prima etapă a discursului său istoric, Zenovie Pâclișanu a pus în valoare mai cu seamă aspectele demne de reținut din evoluția comună a Bisericii românești din Transilvania. Din perspectiva Unirii religioase, este semnificativ, prin documentația oferită și datorită interpretării, studiul în care discută despre teologul vlădicilor uniți, în care găsim unele formulări critice la adresa lui Atanasie Anghel, considerat, după spusele sale, de Leopold Kollonich însuși o personalitate nu tocmai potrivită pentru a garanta seriozitatea angajamentelor asumate. În aceleași pagini, primul episcop unit este apreciat ca „un simplu instrument în mâinile istețe ale iezuiților”, sau „un om amăgit de strălucitul titlu de consilier al Majestății Sale cezaro-crăiești”⁴⁶. Iată, deci, o perspectivă care are puncte tangențiale cu argumentația scrisului istoric ortodox - să ne gândim doar la Ioan Lupaș și Silviu Dragomir -, dar care se menține în limitele spiritului critic, caracteristic generației sale de istorici.

Opera istorică a lui Zenovie Pâclișanu, în care dă dovada maximă a admirabilei sale capacități de investigare a fenomenului religios în contextul istoriei naționale, este, cu certitudine, sinteza consacrată istoriei Bisericii Unite. Suntem în fața uneia dintre cele mai bune sinteze pe această temă, din nefericire rămasă multă vreme în manuscris și, decenii de-a rândul, greu accesibilă pentru cercetătorii români. În această lucrare luciditatea este la ea acasă. Analiza, aproape fără cusur, bazată pe o bogată documentație și pe înlănțuirea logică a etapelor procesului istoric, este deosebit de limpede, iar expunerea fluidă a evenimentelor este lipsită de aprecieri personale și de comentarii inutile, cum am observat în multe cazuri. Autorul se situează, la vremea sa, printre primii specialiști care au observat că diploma de unire a rutenilor a constituit un experiment politic esențial pentru ceea ce urma să se întâmple în Transilvania și că instrucțiunile pe care Atanasie Anghel le-a primit în urma călătoriei la București erau emise, mai curând, împotriva calvinismului. Textele nu prea contraziceau prin dogmele lor Unirea, nu pomeneau nimic despre catolicism și nu făceau nici o aluzie la opera de convertire începută de călugării iezuiți. Interesantă ne apare și opinia potrivit căreia Curtea i-a considerat ca greco-catolici pe toți românii ardeleni, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, pornind tocmai de la modelul de largă consultare a clerului și ortodocșilor după care s-a desfășurat marele sinod din 1700.

Dimensiunea fenomenului istoric cercetat, în speță Unirea religioasă, se observă și mai bine într-o tentativă de abordare a sursologiei în *Istoria Bisericii Române Unite*⁴⁷. Dacă raportăm metoda, concepția și expresia literară din această sinteză, remarcabilă ca viziune istoriografică, la contribuții anterioare asupra problematicei Unirii religioase (Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș ș.a.), discursul lui Zenovie Pâclișanu reprezintă, înainte de toate, o cercetare temeinică, încheiată brusc – și de aceea nefinisată –, în condiții improprii din punct de vedere politic, cultural și religios, cum a fost deceniul 5 al secolului trecut. Chiar dacă nu-i lipsesc, pe alocuri, accente critice ori nuanțări confesionale, care nu scad din punctul nostru de vedere valențele acelei „serenitas discussionis”, *Istoria Bisericii Române Unite* se fundamentează pe izvoare de arhivă și bibliotecă, oferind o variată paletă istoriografică, asupra căreia merită să se insiste, în cadrul unei cercetări de sine stătătoare.

Orizontul istoriografic și livresc propus de autor nu exclude lucrări reprezentative pentru scrisul istoric românesc din secolele XVIII-XX (cu texte semnificative pentru iluminism, romantism, criticism și pozitivism) asupra unei incitante și majore problematice. Dacă majoritatea informațiilor vehiculate de Zenovie Pâclișanu au la bază izvoare inedite și edite, cu ajutorul cărora a încercat să surprindă, într-o indiscutabilă luptă cu relativismul, *adevărul în istorie*, calitatea de „măestru” atribuită de editorul Octavian Bârlea o putem accepta ori nu doar dacă avem în vedere și principalele realizări istoriografice contemporane. Oricare ar fi opiniile, rămâne de necontestat efortul științific și uman al lui Zenovie Pâclișanu pentru o „istorie mai plină”, în care disponibilitatea culturală și erudiția cercetătorului și-au dat mâna cu îndrăzneala patriotului și înțelegerea preotului. De fapt, țelul suprem al autorului a fost acela de a cerceta și interpreta Biserica Română Unită din perspectiva unei instituții naționale, parte integrantă a istoriei realitate a românilor ardeleni.

În situația în care narațiunea lui Zenovie Pâclișanu nu are intercalate, mai deloc, păreri proprii, este greu de conturat care este atitudinea omului, nu a cercetătorului față de Unirea religioasă.

⁴⁶ Idem, *Din istoria bisericească a Românilor ardeleni. „Teologul” vlădicilor uniți (1700-1773)*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom I, 1923, p. 1-3.

⁴⁷ Iacob Mârza, *Aspecte ale sursologiei în „Istoria Bisericii Române Unite” de Zenovie Pâclișanu*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, p. 297-305.

Rămânem, încă, în apropierea sintezei și precizăm că, doar atunci când reconstituie momentele în care Atanasie Anghel semnează cunoscutul reversal și depune jurământul de credință, istoricul precizează că aceste acțiuni au exprimat un mare grad de umilință (idee prezentă la mulți alți critici ai actului de la 1701), pentru că episcopul a acceptat niște condiții impuse ca pentru un delicvent. Istoricul adaugă, apoi, că umilința era cu atât mai mare cu cât, prin totala supunere, șeful real al tinerei Biserici Unite cu Roma devenise teologul iezuit. Nerespingând unele realități expuse de diverși reprezentanți ai istoriografiei ortodoxe, Zenovie Pâclișanu acordă un spațiu larg în sinteza sa reacțiilor anticatolice, protestelor lui Gavril Nagyszegi, activității lui Ioan Țirca, atitudinii Bisericii din Țara Românească și planurilor patriarhului Dositei al Ierusalimului⁴⁸. Este adevărat că sporadicele gânduri mai puțin favorabile cu privire la anumite momente ale Unirii religioase nu împietesc obiectivitatea perspectivei din partea istoricului și patriotului, dar ele sunt infiltrate printre rândurile lucrării și prezența lor s-ar putea datora fie unei moderații excesive, fie contactului cu medii politice și academice de la București, în mare parte ortodoxe (autorul a ocupat, la un moment dat, funcția de Director general al Cultelor minoritare din Ministerul Cultelor și Instrucției Publice).

Ne apare cu adevărat meritorie și înscrisă în sensul unei evoluții istoriografice realiste și sănătoase strădania câtorva cărturari greco-catolici de a prelua puncte de vedere din scrisul istoric ortodox. Este și aceasta o dovadă clară de etică, moderație și obiectivitate a investigației. Amintitele trăsături caracteristice sunt identificabile, în bună măsură, și în analizele și sintezele lui Octavian Bârlea. Coautor al utilei sinteze redactată în exil de unii reprezentanți ai clerului greco-catolic, în deceniul 6 al secolului trecut, dedicată Bisericii Române Unite⁴⁹, Octavian Bârlea a revenit asupra subiectului Unirii religioase în mai multe rânduri, prin aprecieri bine cumpănite. În sinteza tipărită în America, spre exemplu, unde transferul confesional al românilor este încadrat într-un ansamblu istoric de mare deschidere politico-socială, consecință a tot ceea ce s-a întâmplat între asediul Vienei (1683) și pacea de la Karlowitz (1699), se recunoaște faptul că acceptarea de către episcop a celor patru puncte dogmatice a fost însoțită de fixarea unor condiții profund umiltoare pentru Biserica Română, printre care și impunerea teologului iezuit. Nu se ocolește nici realitatea potrivit căreia Unirea religioasă a avut puternici dușmani nu numai în interiorul și exteriorul Principatului, ci chiar în sânul societății românești din Ardeal. Ca un spor la doza de imparțialitate a analizei discursului istoric, sunt prezentate, în paralel și în mod egal, aprecieri la adresa istoriei realitate puse în discuție atât din partea curentului spiritual greco-catolic, cât și dinspre istoriografia ortodoxă⁵⁰. Desigur, sinteza conține și câteva păreri eronate (cum ar fi, de pildă, aceea că, între anii 1697-1701, aproape toți românii din Transilvania s-au unit cu Biserica Romei), dar ele sunt puține și vor constitui, după cum am mai precizat, subiectul unor alte investigații. Oricum, moderația promovată de Octavian Bârlea⁵¹, pe linia deschisă de Zenovie Pâclișanu, întruchipează o orientare demnă de urmat în cercetările viitoare de istorie a Bisericii.

În fața avalanșei de construcții teoretice, nu de puține ori nechibzuite, istoriografia greco-catolică a încercat să se regroupeze cum a știut mai bine. Înspre finele secolului al XIX-lea, purtătorul de cuvânt al scrisului istoric al uniților a fost Alexandru Grama. Exponent al școlii istorice a Blajului, el s-a mobilizat pentru a răsturna tema mereu aceeași a demonstrațiilor istoriografice ortodoxe. Totodată, trebuie să precizăm că nici argumentația sa nu depășește nivelul unei construcții logice, demult utilizate în mediul greco-catolic. Urmând cu relativă fidelitate studiile lui Nicolaus Nilles S. J., cunoscutul profesor al Universității din Innsbruck, Alexandru Grama consideră, în lucrarea consacrată istoriei Bisericii Românești Unite cu Roma⁵², că, deși ortodocșii erau la curent cu planurile de unire și au făcut totul pentru a-l împiedica pe Atanasie Anghel să le urmeze, ei au greșit în momentul în care i-au impus patriarhului Dositei să introducă slavona ca limbă de cult, ca și cum în limba română Dumnezeu nu s-ar putea preamări în biserică. În opinia profesorului blăjean, anchetele dietale

⁴⁸ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. Partea I. 1697-1751*. Ediția a II-a, publicată de către Octavian Bârlea, în *Perspective*, München, XVII, 65-68, 1994-1995; despre Unirea religioasă, în mai multe subcapitole, p. 97-178.

⁴⁹ *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, Madrid, 1952, p. 27-676.

⁵⁰ Octavian Bârlea, *România și Românii*, Los Angeles, 1977; despre Unirea religioasă, în mai multe subcapitole, p. 90, 218-227, 266-272.

⁵¹ Vezi și formula istoriografică propusă în *Unirea Românilor (1697-1701) / Die Union der Rumänen (1697-1701)*, în *Perspective*, XIII, 49-50, 1990, p. 1-91.

⁵² Alexandru Grama, *Istoria Bisericii românești unite cu Roma de la începutul creștinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884.

ordonate în satele românești, la rezultatele cărora istoricii ortodocși au apelat de atâtea ori, au fost falsificate de către calvini, iar opțiunea destul de rapidă pentru catolicism s-a datorat, în bună măsură, și sofisticatelor comploturi calvine, în plasa cărora românii puteau să cadă ușor. În concluzie, Alexandru Grama susține că, prin Unirea religioasă, jugul calvinesc a fost înlăturat și s-a reînnoțat legătura cu Roma, leagănul originii și tradițiilor istorice ale poporului român, cu efecte benefice ireversibile pentru națiune și conștiința ei. Alexandru Grama întoarce mult vehiculată acuza a interesului material față de Unirea religioasă înspre cei care au lansat-o, subliniind faptul că, în realitate, rezistența ortodoxă s-a bazat pe acest aspect, populația din sudul Transilvaniei având motive bine întemeiate de a nu rupe, prin delimitare confesională, raporturile comerciale prospere cu Țara Românească. Lecturând cartea lui Alexandru Grama, găsim în ea și câte ceva din eleganța istoriografiei iezuite de la începutul veacului al XVIII-lea, influențe preluate probabil din Nicolaus Nilles, alăturate desigur discursului fundamentat de Școala Ardeleană și dezvoltat pe parcursul secolului al XIX-lea de către istoricii romantici.

O lucrare poate chiar mai importantă decât cea menționată mai sus, redactată de Al. Grama puțin mai târziu, a fost una din primele cercetări de istorie instituțională⁵³. Autorul desprinde dezbaterile istoriografice de subiectivitatea interpretării evenimentelor, introducând-o în sfera mai rigidă, dar totodată mai lucidă a dreptului canonic. Este, de altfel, un studiu la care specialiștii fac referire și astăzi.

Pe direcția dezbaterilor juridice deschise de Alexandru Grama se înscrie, în aceeași perioadă, și Augustin Bunea, prin cercetarea consacrată unor aspecte din dreptul și istoria bisericească⁵⁴. El arată aici că Unirea religioasă a fost una dogmatică, nu politică, și că, din moment ce românii s-au unit în credința catolică, ei au primit nu numai o dogmă, ci toate dogmele acestei Biserici, fiindcă altfel ar fi „ca și cum te-ai declara membru al unui stat și nu ai primit nici una din legile aceluia stat”. Exagerările lui Augustin Bunea sunt punctate de binecunoscuta polemică dusă cu Nicolae Densușianu. Acesta susține că între uniți și ortodocși nu ar fi nici o diferență de credință, ei reprezentând, de fapt, una și aceeași Biserică, dar primii au încheiat o alianță superficială cu Biserica catolică. Atacând vehement poziția la fel de exagerată a lui Nicolae Densușianu, Augustin Bunea situează mai presus de orice îndoială unitatea catolică și critică autocefalia, pe care o definește ca o creație dezbinatoare a Bisericii răsăritene. Tot din confruntarea de idei cu Nicolae Densușianu își trage seva și sofisticata demonstrație a elementelor de unire cu Biserica Romei din octombrie 1698 și septembrie 1700, perfectibilă în multe puncte ale ei, la care, pentru a da greutate analizei sale, Augustin Bunea adaugă și aprecieri juridice privind diploma a doua a Unirii religioase și instrucțiunile pentru teologul iezuit. Deoarece a pus sub semnul întrebării studiile lui Nicolae Densușianu, Augustin Bunea nu poate să nu folosească, după tipicul epocii, chiar armele adversarului său. Din acest motiv, nu a ezitat să prezinte pasaje elogioase referitoare la Unire, tot rupte din context, din scrierile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian și Eudoxiu Hurmuzaki. Travațiul său exemplar și amplu se încheie cu două capitole dedicate avantajelor și dezavantajelor Unirii religioase, în care, la fel ca și mulți autori ortodocși trecuți în revistă mai sus, forțează la maximum concluziile în interesul curentului spiritual pe care-l reprezenta.

În pasajele consacrate Unirii religioase dintr-o altă carte despre organizarea episcopioilor românești⁵⁵, alături de reiterarea mai vechii teorii potrivit căreia Unirea religioasă a însemnat, în primul rând, dezcalvinizarea Bisericii românești, Augustin Bunea returnează înspre ortodocși soarta divizării românilor prin greco-catolicism. El subliniază că, în fapt, românii erau dezbiinați încă înainte de Unirea religioasă, între o tabără nobilă cu trăsături maghiaro-calvine și una iobăgească grupată în jurul vlădiciei fără autoritate de la Bălgrad. Ideea sugera oarecum, împreună cu multe alte reflexii de acest gen, extremismele la care au putut ajunge disputele istoriografice în epocă. Însă aceste frământări teoretice reprezintă tocmai elementele cele mai captivante pentru cititorul contemporan inițiat în problematica Unirii religioase a românilor ardeleni.

Comparativ cu tonul energetic, dacă nu chiar vehement al lui Augustin Bunea, șematismul blăjean de la 1900 se dovedește a fi, în partea istorică și în pasajele consacrate Unirii religioase, mult

⁵³ Idem, *Instituțiile calvinești în Biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895.

⁵⁴ Augustin Bunea, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii române Unite*. Partea a II-a, Blaj, 1893.

⁵⁵ Idem, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiuului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902.

mai moderat⁵⁶. Aici se acordă mare atenție narațiunii istorice, evenimentului și detaliilor, reluându-se etapele importante ale procesului de Unire. Se reafirmă ideea opțiunii catolice ca soluție de evitare a slavizării instituției și se acordă o atenție corespunzătoare reacțiilor catolice și planurilor calvine. Totodată, Atanasie Anghel este considerat principalul inițiator și realizator al noului proiect confesional, omițându-se în bună parte interpretarea fenomenului ca o creație a regimului politic habsburgic. În acest sens, nu se insistă nici asupra strategiei abile a călugărilor iezuiți; în schimb, se subliniază primul avantaj al acestui act istorico-politic, și anume accesul imediat al tinerilor români la școlile catolice din Principat și mai ales din Imperiu. De asemenea, se trece superficial peste problema privilegiilor clerului român, una totuși importantă în epocă.

În perioada interbelică au fost publicate mai multe contribuții la istoria Unirii religioase, unele semnificative, altele încărcate de un anume patetism, atât de caracteristic istoriografiei confesionale potrivnice, ori pur și simplu replici la diverse aprecieri ortodoxe, editate în *Biserica Ortodoxă Română* sau *Revista Teologică*. Autorii greco-catolici s-au grupat mai cu seamă în jurul reputatei reviste blăjene *Cultura Creștină*. Din suita de studii cu tentă ideologizantă s-ar putea aminti articolul lui Nicolae Brânzeu consacrat raportului dintre Unire și emanciparea românilor de sub jurisdicția sârbească⁵⁷, care rămâne, datorită redactării și conținutului, o reprezentativă cercetare pentru întreaga orientare istoriografică din această perioadă. Aici se argumentează teza potrivit căreia, la 1700, Unirea religioasă a fost acceptată nu doar de cler, ci și de către majoritatea românilor ardeleni. În optica profesorului de la Blaj, sinodul din 1700 a fost un adevărat organ de consultare bisericească, prin intermediul căruia deciziile clerului înalt au fost coborâte în universul satelor. Referindu-se la anchetele dietale, Nicolae Brânzeu le compară cu un plebiscit, în urma căruia, cu toate intrigile calvine, poporul s-a pronunțat pentru Unire cu Roma. De ce nu au sesizat istoricii acest fapt? Răspunsul autorului este simplu: pentru că, neschimbându-se ritul, adeziunea masivă la catolicism ar fi trecut neobservată și poate că acest accept liniștit din partea celor mulți a evidențiat cauzele reacțiunii ortodoxe asupra cărora s-a îndreptat atenția celor ce au consemnat evenimentele. Oricum, și această reacție a pornit din mediul calvin și din Muntenia, nefiind inițiativa românilor din Transilvania. După ce își încheie discursul viu pigmentat, Nicolae Brânzeu se mobilizează împotriva episcopului sârb care, pe lângă tulburările produse în Ardeal, a împiedicat Unirea religioasă în Banat și Crișana. Se poate considera că aceste jaloane ale narațiunii lui Nicolae Brânzeu nu necesită comentarii suplimentare!

Alături de cercetările mai ample semnate de Alexandru Grama, Augustin Bunea și Nicolae Brânzeu, mai sus discutate, trebuie să menționăm și alți autori care s-au implicat în câmpul disputelor religioase, ei încercând să diminueze controversile și să clarifice, pe cât posibil, mai multe probleme interesante relative la transferul confesional al românilor ardeleni, publicând și interpretând, până la un anumit punct, mai multe izvoare arhivistice. În această categorie de studii se încadrează acelea semnate de Nicolae Dobrescu⁵⁸, Ștefan Pop⁵⁹, Ariton Migia⁶⁰, Ilie Minea⁶¹, Arpád Bitay⁶² ș.a. Grație contribuției lor documentare, au fost scoase la lumină momente necunoscute din viața primului episcop unit, varii memorii și corespondențe semnate de Atanasie Anghel, informații genealogice despre familia sa și multe alte detalii din epocă. În majoritatea cazurilor, etalarea informației este însoțită de comentarii (deseori pertinente) referitoare la Unirea religioasă.

După instaurarea regimului comunist în România, în anii de ilegalitate și exil ai Bisericii greco-catolice, lucrarea cea mai reprezentativă pentru discursul istoric al problematicii a fost, desigur,

⁵⁶ Șematismul veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba Iulia și Făgăraș pe Anul Domnului 1900. De la Sfânta Unire 200, Blaj, 1900.

⁵⁷ Nicolae Brânzeu, *Unirea cu Roma și emanciparea Românilor din Ardeal și Banat de sub ierarhia sârbească*, în *Cultura Creștină*, XVI, 5, 1936, p. 264-267; *Biserica Română Unită și primatele Ungariei*, în *Cultura Creștină*, I, 5, 1911, p. 129-134.

⁵⁸ Nicolae Dobrescu, *Un memoriu al mitropolitului Atanasie*, în *Convorbiri Literare*, 60, 1906 (număr jubiliar), p. 3-5.

⁵⁹ Ștefan Pop, *În jurul hirotonirii a doua a lui Atanasie Anghel*, în *Cultura Creștină*, XV, 3, 1913, p. 458-455.

⁶⁰ Ariton Migia, *Un vechiu document referitor la originea episcopului Atanasie Anghel*, în *Cultura Creștină*, XIX-XX, 4, 1914, p. 517-520.

⁶¹ Ilie Minea, *Ceva despre mitropolitul unit Atanasie*, în *Revista Arhivelor*, I, 2, 1925, p. 286.

⁶² Arpád Bitay, *Un amănunt necunoscut din viața lui Atanasie Anghel (1703)*, în *Revista Istorică*, XXI, 1-3, 1935, p. 23.

cea consacrată aniversării a 250 de ani de la întemeierea instituției⁶³. În paginile ei, etapele Unirii religioase au o înălțuire firească, logică, pornindu-se de la experimentul istoric din spațiul Ungariei Superioare, trecându-se prin mișcările de Unire din Maramureș și tratându-se pe larg situația din Transilvania, context în care nu se omit nici ajutorul călugărilor iezuiți, nici manifestările reale ale rezistenței calvine și ortodoxe. În privința actelor sinodului din 1700, se optează firesc pentru argumentația lui Augustin Bunea. Relatarea faptică este obiectivă în esență, dar concluziile sunt puțin forțate și în analiză se trece peste conținutul extrem de important al actelor dietale, la care au apelat – nu o dată – mulți istorici români, prin care autoritățile Principatului au sondat atitudinea credincioșilor.

Actuala abordare a scrisului istoric critic asupra Unirii religioase a românilor ardeleni, pentru care am optat de data aceasta la formula unor secvențe istoriografice, n-ar putea omite câteva aprecieri generale asupra contribuțiilor de mai multe feluri asupra subiectului privit în ansamblul lui. Chestiunea este cât se poate de dificilă, dacă avem în vedere și ampla refacere instituțională actuală, ductul istoriografic firesc putând fi influențat de evenimente politice, sociale și culturale majore în curs de desfășurare. O astfel de reținere științifică se motivează și datorită faptului că ne lipsește, deocamdată, perspectiva științifică îndelungată, neapărat necesară, asupra istoriografiei recente pentru a putea observa în ce măsură este posibil să ne păstrăm echilibrul aprecierilor.

Ar mai putea fi incluși, într-o enumerare de această natură, istorici și istorici ai literaturii de valoare, creatori de sinteze ori autori de studii, articole și comunicări în domeniile istoriei sociale, politice, culturale și în sfera istoriei mișcării naționale a românilor ardeleni. Aceștia aparțin, în genere, istoriografiei laice și au abordat în lucrările lor, din diferite unghiuri de vedere, și Unirea religioasă (uneori în capitole ample) ca etapă importantă în sfera cercetată, uneori mult mai complexă. Bineînțeles, nu toate analizele și interpretările efectuate de ei acțiunii din jurul anului 1700 sunt neapărat laudative. Ne referim aici la Lucian Blaga, David Prodan, Francisc Pall, Pompiliu Teodor și alți autori de asemenea anvergură, la care se adaugă și cercetători din generația de mijloc și cea tânără. S-ar impune, totodată, o parcurgere a opiniilor critice exprimate de istoriografia maghiară asupra Unirii religioase, cu atât mai mult cu cât Szilágyi Sándor, Marczali Henrik, Biró Vencel, Jancsó Benedek, Szekfű Gyula, Gáldi László, Makkai László, I. Tóth-Zoltán, Trócsányi Zsolt, Kosáry Domokos și alți cercetători mai puțin cunoscuți au făcut trimitere, nu o dată, la acest eveniment istoric de importanță cardinală pentru românii ardeleni. Cu deosebire sintezele lui Jancsó Benedek, I. Tóth Zoltán și Trócsányi Zsolt conțin adeseori observații substanțiale relative la actul Unirii religioase, primele două fiind dedicate chiar românilor⁶⁴. Din păcate, spațiul nu ne permite să zăbovim asupra lor, după cum nu putem să poposim, din aceleași considerente, nici asupra studiilor ample ale lui Keith Hitchins ori Mathias Bernath.

Disputa ideologică din cadrul istoriografiei confesionale și dorința de a critica ori de a apăra (uneori cu prețul sacrificării credibilității) Unirea religioasă a avut și anumite avantaje, pentru că înverșunarea susținerii propriilor teze a stimulat valorificarea izvoarelor, de la editare până la interpretare. Angrenați, însă, în interminabile dezbateri, autorii s-au pierdut în amănunte (unii au criticat, mărunt și răutăcios, alții s-au apărat copilărește) și s-au cantonat în spațiul istoriei provinciale, pierzând astfel din vedere dimensiunea largă a fenomenului cercetat și importanțele sale conexiuni, respectiv consecințele pe plan politic, social și cultural pentru lupta națională a românilor ardeleni.

După cum preciza la un moment dat profesorul Pompiliu Teodor, Unirea religioasă urmează să fie înțeleasă într-o perspectivă europeană, în lumina politicii pontificale promovate în lumea ortodoxă cu veacuri înainte, având în vedere relațiile latino-bizantine, începând cu conciliile de la Lyon (1245, 1274), trecând prin conciliul florentin (1439) și prin momentul uniunii rutenilor de la Brest. Fără aceste direcții esențiale, Unirea rutenilor și, mai apoi, a românilor de la finele secolului al XVII-lea este imposibil de înțeles. Cercetarea fenomenului se cuvine a fi tratată în relație directă cu procesul general desfășurat în sfera ecleziastică, între secolele XV-XVII, și cu politica europeană ce a avut ca rezultat expansiunea austriacă. Nu putem explica ceea ce s-a întâmplat în Transilvania fără a observa valoarea actului din 1689 (*Einrichtungswerk*), cu articole ce conturează un program sistematic

⁶³ *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, Madrid, 1952, p. 27-676.

⁶⁴ Vizăm lucrările lui Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi története és jelenlegi állapota*, I, Budapest, 1896 și I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792*, Budapest, 1946. Vezi și considerațiile lui Mihály Spielmann Sebestyén, *Unirea cu Roma în istoriografia maghiară*, în *Altera*, Târgu-Mureș, II, 4, 1996, p. 185-198.

de catolicizare, și importanța diplomei din 1692 pentru părțile nord-estice ale Ungariei, un experiment pentru concretizarea proiectului confesional din Ardeal⁶⁵.

Probleme de elucidat rămân, însă, și pentru ceea ce s-a întâmplat în spațiul Principatului, și vom enumera doar câteva: spre exemplu, nu se poate, deocamdată, stabili cu precizie care a fost locul forței militare în jocul abil al transformării românilor în „instrumentum regni” prin confesiune, pe lângă diplomația iezuită. Este greu de aflat dacă generalul Jean Louis Rabutin de Bussy a receptat instrucțiuni secrete de la Viena, în sensul unei mai largi libertăți de acțiune împotriva Stărilor, cu atât mai mult cu cât Imperiul avea de secole tradiția unor consilii intime, ale căror decizii erau bine mascate. Apoi, care au fost oare elitele românești laice aflate în spatele revendicărilor mitropolitului Teofil cu privire la accesul românilor în funcții? Se știe că o elită ecleziastică, relativ puternică, exista încă din timpul Principatului calvin, de altfel majoritatea episcopilor greco-catolici ai veacului al XVIII-lea provenind din familii înnobilate în secolele anterioare. Însă despre o elită laică, aptă în a formula, în acel moment, astfel de ambiții de promovare socială, informațiile sunt precare. Sunt ori nu autentice actele fundamentale ale Unirii religioase? Demonstrația lui Augustin Bunea este captivantă, dar nu convinge pe deplin și ar avea nevoie de argumente suplimentare, mai ales că istoricul blăjean nu ne-a oferit și o analiză teologică a textelor Unirii. Care sunt împrejurările morții lui Teofil? S-a situat Atanasie Anghel în continuarea programului său⁶⁶ ori a fost nevoie de reluarea proiectului de la început? Izvoarele, mai cu seamă cele calvine, pomenesc sume mari pentru vremea aceea, pe care familia lui Atanasie Anghel le-ar fi plătit autorităților pentru ca acesta să ocupe scaunul episcopal. Dacă informația este reală, este greu de crezut că rudele sale dispuneau de asemenea posibilități materiale și nu putem exclude ipoteza că fondurile ar fi fost furnizate tocmai pentru a nu se întrerupe programul în curs. Iată doar câteva dintre problemele neglijate sau nelămurite încă, unele mai importante, altele de detaliu, la care s-ar putea adăuga chestiuni legislative ori identitare, atitudinea clerului de jos față de Unire, poziția Bisericii sârbești asupra aceleiași chestiuni, aspecte despre „religia trăită” etc.

Este evident că, în împrejurările politice și culturale actuale, în condițiile în care problematica poate fi aprofundată fără prejudecăți și fără imixtiuni din partea unor factori de putere, străine de istoria reală, Unirea religioasă își va dezvălui alte trăsături ori dimensiuni și își va ocupa locul firesc în evoluția istoriei naționale. Din acest unghi istoriografic sunt pline de sugestii investigațiile – multe valorifică izvoare arhivistice ori beneficiază de interpretări moderne –, semnate în ultimele decenii de Ladislau Gyémánt, Ovidiu Ghitta, Greta Miron, Remus Câmpeanu, Mihail Săsăujan, Ioan Marin Mălinaș, Gheorghe Gorun, Mihail Spielmann, Laura Stanciu, Nicolae Dănilă, Vasile Rus ș.a. Pentru aceasta nu ar fi nevoie decât de marginalizarea sau – de ce nu? – chiar ridiculizarea patimei, de mult spirit autocritic și de detașare sentimentală față de subiect. La urma urmei, nu este târziu nici acum să realizăm că demnitatea de neam nu se invocă prin religie, naționalitate ori alte criterii mai mult sau mai puțin tradiționale, ci se câștigă prin moderație, atașament lucid, obiectivitate și mult simț civic.

IACOB MÂRZA
REMUS CÂMPEANU

⁶⁵ Pompiliu Teodor, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 21-45 (cap. *Spre un nou echilibru. Românii și Contrareforma*).

⁶⁶ Puncte noi de vedere la Remus Câmpeanu, *Reactualizarea unei controverse istoriografice. Mitropolitul Atanasie și Unirea religioasă*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXI, 1992, p. 45-58; idem, în vol. *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, p. 321-323.

Nu ar putea fi evitate, într-o viitoare exegeză istoriografică, părerile lui Zenovie Păclișanu, care propunea, încă din deceniul doi al secolului trecut, cercetarea istoriei Unirii cu faptele ei bune și mai puțin bune pentru românii ardeleni, dintr-o perspectivă imparțială, includerea istoriei Unirii în istoria propagării catolicismului printre românii de pretutindeni, investigarea în spațiul românesc a conflictelor dintre uniți și neuniți etc. Cf. *Cultura Creștină*, V, 9, 1915, p. 272-274.